

Az ortodox földrajzi kulturális terület egy lehetséges körülhatárolása

— *Possible Demarcation of the Geographical and Cultural Space of Orthodoxy* —

Abstract

Although the significant cultural-geographical regions can be determined by various distinctive features, my aim is to demarcate the Orthodox region by synthesising the conclusions of historians (civilization and church history) and geographers (primarily cultural geography) in the present paper. From the geographical point of view, it facilitates the examination that the natural borders of Asia in the North and in the East (the Arctic Ocean and the North Pacific Ocean) can be interpreted as civilization borders as well. However, the situation is more complex in the West and in the South, as thousand-year-old cultures, religions and ethnicities mingle which obscures the boundaries of the studied region. By analysing historical and theological/religious aspects, the most important events in the first millennium of Christianity are discussed in order to demonstrate how unmistakably the regional differences have manifested in the history of Eastern Christianity. The analysis of cultural, historical, political and geographical characteristics is going to reveal the similarities and/or discrepancies between the Orthodoxy and the neighbouring civilizations.

KEYWORDS: space of orthodoxy

KULCSSZAVAK: ortodox világ

Egyháztörténeti szempontok

Az egységesnek már az első századokban sem mondható kereszténység nyugati (latin) és keleti (görög) részre szakadása az Ókor utolsó időszakának vitáira vezet vissza, konkrétan a Kr. u. 4. század szentháromságtani vitáira, Arius tanításával kapcsolatos eltérő egyházi és teológiai álláspontokra, valamint ennek következményeként az I. Szilveszter pápa által összehívott I. Niceai Zsinat hitvallásában meg-

fogalmazott teológiai elvek eltérő megközelítésére. Közöttük különösen meghatározó volt az ún. „filioque” vita (vagyis, hogy a Szentlélek az Atyától „és a Fiútól” származik), amit a latin egyház csak a 7. század végén iktatott be a niceai-konstantinápolyi hitvallás szövegébe. A görög egyház Kr. u. 867 óta főképp ezért támadja a latin egyházat és ezt tekintik a későbbi szakadás fő okának is. A görög és a latin egyház szétválása – az azt megelőző több évszázados ellentétek csúcspontjaként –, Kerullariosz konstantinápolyi pátriárka és IX. Leó pápa 1054-es, egymás kölcsönös kiközösítésével történt, amelynek körülményeit és kronológiáját

részletesen olvashatjuk SZÁNTÓ Konrád (1983) *A Katolikus egyház története* című munkájában.¹ A Róma központú latin egyház és a Konstantinápoly központú görög egyház ettől kezdve „hivatalosan” is eltérő utakat jár be. A kölcsönös ki-közösítést csak 1965-ben (többmint 900 évvel a szakadás után!) VI. Pál pápa és I. Athinagorasz konstantinápolyi pátriárka oldotta fel, ami a két nagy keresztény egyház közötti közeledés első lépéseként értékelendő.²

Míg az évszázadok során a Róma központú nyugati keresztény egyházra relatíve az egység volt jellemző, addig a keleti egyházban Patriarchátusok szerinti különbségek voltak úgy a rítusban, a szertartásban, mint az egyházzervezetben stb. (Moszkvai, Jeruzsálemi, Konstantinápolyi, Alexandria Patriarchátus stb.). Fontos azonban megjegyezni, hogy III. Iván (1462–1505) uralkodása idején Moszkva olyannyira a bizánci kultúra hatása alá került, hogy mint „harmadik Róma”-t emlegették.³

Mindazonáltal, Kelet és Nyugat közötti teológiai, szertartásbeli, rítusbeli, nyelvi és kulturális különbségek, az 1054-es szakadással két, földrajzilag is jól körülhatárolható területre osztották az ellentétektől korábban sem mentes kereszténységet.⁴

1. TÉRKÉP Az 1054-es nagy egyházszakadás utáni Európa ❖
<http://pages.uoregon.edu/dluebke/Witches442/Christianity1050.jpg>

Ennek a „kezdeti” időszaknak a földrajzi körülhatárolása (1. térkép) a későbbi ortodox világ történelmi magterületeként definiálható, ami több évszázados fejlődés során tovább bővült, Európa és Ázsia keleti területei felé.

Civilizációs szempontok

Az ortodox világ kapcsán felmerülő civilizációs felfogások lényegében alapul használják a fenti egyháztörténeti eseményeket gondolatmenetükben, ugyanakkor az egyháztörténeti szempontok kiegészülnek a világi történelem, a politikátörténet stb. eseményeivel, miközben globális, ún. „civilizációs” kategóriákbán gondolkodnak.

Arnold TOYNBEE (1972) történészként tárja olvasói elé civilizációs elméletét, amelynek minden bizonnyal következménye az is, hogy a történelem egyes nagy civilizációinak pontos térbeli elhelyezését nem tekinti feladatának. Könyvében, mint a Hellén civilizáció utódjaként két civilizációt határoz meg: a Bizánci civilizációt (52–53), amit a nyugati civilizáció „húgaként” határoz meg. Később, munkája

¹ A görög és a latin egyház szétválásának teljes története olvasható az I. kötet 300–306. oldalig.

² Noha a szakadás a XVII. egyetemes zsinaton (Basel–Ferrara–Firenze 1431–1448) részlegesen helyreállt a római katolikusok és a görögök, valamint, a koptok, a szírek, a ciprusi maroniták, stb. között, de érdemi párbeszéd csak a 20. század második felében kezdett kibontakozni (RAHNER–VORGLIMMER 1980.).

³ SZÁNTÓ 1984. 251.

⁴ Ugyanakkor, az 1600-as években megjelenő „uniós mozgalmak”-kal az ortodoxok közeledtek a katolikus egyházhoz úgy a világegyházban, mint az akkori Magyarország területén (rutének, románok uniója, délszláv uniós kísérletek). A világegyházban már az 1500-as évektől ún. „részüniók” történtek. Lásd. SZÁNTÓ 1984. 252–253., 292–293.

70. oldalán már Keleti Ortodox Keresztény civilizációról ír, amely ugyan független a civilizációk sorában, de szoros kapcsolatban áll⁵ (éppúgy, mint a Nyugat és az Iszlám) a szír és a hellén civilizációval. A szerző igen összetett és meglehetősen komplikált táblázatban, ami jól visszaadja magának a civilizációkutatásnak az összetettségét és komplikáltságát is, idézett művének 72. oldalán valamennyi „független”, „szatellit” és „sikertelen” civilizáció listáját leírja azok időrendi táblázatát is mellékelve (összesen 23 civilizációt különböztet meg a világtörténelem során). Ugyanebben a táblázatban olvashatunk témánk szempontjából fontos és meglepő információkat: egyrészt, hogy külön kategóriaként említi az orosz civilizációt; másrészt, az orosz civilizációt elsősorban az ortodox keresztény civilizáció, másod sorban a Nyugat „szatellit” civilizációjaként tünteti fel. Ha TOYNBEE szempontja alapján végezzük elemzéseinket, akkor az „orosz civilizációt” nem azonosíthatjuk teljes egészében az ortodox keresztény civilizációval, noha nyilvánvalóan szoros a kapcsolat közöttük. Ezt a különbséget a szerző időben is érzékelteti: míg az orosz civilizáció születését Kr. u. 11. századra teszi – ez a dátum egyébként megegyezik az orosz ortodox egyház születésének idejével, noha a 15. századig a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá tartozott⁶ ami jelenleg (értsd 1972) is tart – addig az Ortodox keresztény civilizáció (virágkorát?) a Kr. u. IV. századtól eredezteti és Kr. u. 1500 után befejezettnek tekinti.⁷ Fontos észrevételként merülnek fel azok a nehézségek, amelyek megkérdőjelezzik azt, hogy egyáltalán beszélhetünk-e önálló „orosz civilizációról”, s ha igen, akkor konkrétan mit kell értenünk alatta, milyen szempontok különböztetik meg azt az ortodox civilizációtól?

Samuel HUNTINGTON (2002), noha alapvetően a politikatudomány keretein belül fejti ki civilizációs elméletét, több tudományterületet is érintve teszi azt, aminek minden bizonynyal köszönhető, hogy térben is körülhatárolja az általa meghatározott nagy civilizációkat, amellyel az új, többpólusú, 1989 utáni világrend jellemezhető. Művében (HUNTINGTON 2002) azonban nem egyértelmű az ortodox civilizáció behatárolása kapcsán. Munkájának 22–23. oldalán önálló civilizációként mutatja be a területet, sorrendben a hetedikként, térképen is jelölve azt. Majd a terület következő definícióját közli:

„Több kutató is megkülönböztet egy oroszországi központú külön ortodox civilizációt, mely elkülönül a nyugati kereszténységtől egyrészt a bizánci eredet, a külön vallás, a kétszáz éves tatár uralom, a bürokratikus zsarnokság alapján; másrészt pedig a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás és más központi jelentőségű nyugati tapasztalatok korlátozott hatásának következtében.”⁸

A szerzősajátos módon az ortodox civilizáció nyugati határát nem magának az ortodox civilizációnak a belső kulturális jegyei alapján határozza meg, hanem a „Nyugat körülhatárolását” alapul véve, a hidegháború vége utáni nemzetközi helyzetnek megfelelően (különösen az Európai Unió magállam-koncepcióit felhasználva) és elsősorban vallási-történelmi szempontok szerint. Így „Európa”⁹ – ami alatt a szerző a Nyugatot érti – keleti határát a nyugati kereszténység (valamint a protestantizmus), az ortodox kereszténység és az iszlám határvonalan húzza meg.¹⁰ Noha a szerző történelmi és vallási alapokon nyugvó érvelése helytálló;

⁸ HUNTINGTON 2002. 58.

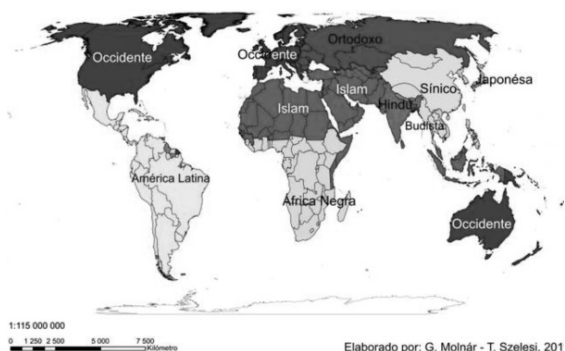
⁹ Meggyőződésünk szerint Európa fogalmának értelmezésében is eltérő véleményen vagyunk a szerzőtől. Földrajzi értelemben Európa keleti határa az Ural hegység. Továbbá, kulturális-történelmi szempontból Európa nem csak Észak-Afrika és Kis-Ázsia egyes területein, de az Uralon túl is érezeti hatását.

¹⁰ Lásd térképét HUNTINGTON 2002. 258.

⁵ A szerző az „affiliated to” kifejezést használja.

⁶ SZÁNTÓ 1984. 251.

⁷ TOYNBEE 1972. 72. Itt mérvadó dátum lehet Bizánc 1453-as esete.

2. TÉRKÉP ❖ HUNTINGTON 1998

ugyanakkor kulturális, nyelvi és népcsoportok szerint nem vizsgálja a kérdést. Konkrétan: ha nem csak vallási szempontok alapján, hanem a szláv népcsoport, nyelv és kultúra elterjedését figyelembe véve is megvizsgáljuk a szóban forgó határproblémát, akkor láthatjuk, hogy a lehetséges válaszok száma emelkedik.¹¹

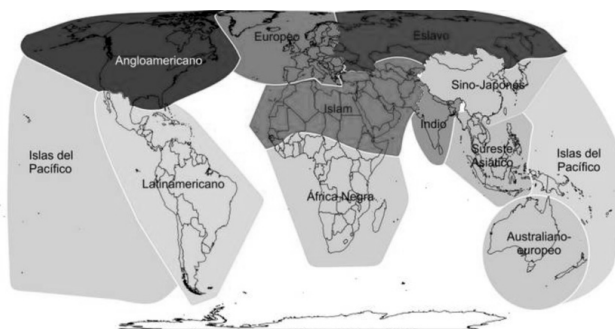
Fentebb jeleztem ugyan, hogy az ortodox kulturális terület keleti határa természetföldrajzi körülmények által meghatározott (Északi-Csendes-óceán), ugyanakkor a történelem során Oroszország keleti, dél-keleti területei több esetben ütközéspontot jelentettek civilizációk, vallások, népek és kultúrák között, amelyre jó példa az 1904-1905-ös japán-orosz háború (Japán területkövetelése), vagy Kínával, Mongóliával, Koreával, stb. felmerülő határviták.

HUNTINGTON az ortodox civilizáció déli határát GETIS-GETIS-FELLMANN-nal¹² ellentétben Kazahsztán déli határa mentén húzza meg (2. térkép). Mindkét szerző állítását megkérdőjelezi jelen tematikus lapszám Türkmenisztánról szóló rövid cikke, amelyben a Kazahsztántól délebbre eső országban (vagyis, ami a fenti szerzők szerint már iszlám területhez tartozik) a keresztények helyzete kri-

tikus ugyan, de jelenlétük számottevő a globális nemzetközi változások után is.¹³

BRAUDEL (2004) egyik legjelentősebb munkájában nem ír „ortodox civilizációról”, ellenben Oroszországról igen, de annak nem civilizációs szempontjait elemzi, hanem gazdaságtörténeti és gazdaságföldrajzi hatását. Könyvének 54–55. oldalán feltüntetett „Civilizációk, kultúrák és primitív népek 1500 körül” című térképén is a gazdasági szempontok szerint határolja körül a fontosabb kulturális területeket.¹⁴ Az pedig csak

érdekeség, hogy amit mindössze egy oldalban foglal össze „Civilizációk civilizációk ellen”¹⁵ cím alatt, azt két évtizeddel később Samuel HUNTINGTON tudományos elméletének és kutatásának szegletkövévé teszi.

3. TÉRKÉP ❖ GETIS-GETIS-FELLMANN 1994. 255.

Kulturális földrajzi szempontok

GETIS-GETIS-FELLMANN (1994) a „modern világ kulturális övezetei” között nem írnak ortodox területekről, noha a nagy földrajzi kulturális területek meghatározásánál egyik alapvető elemként említik a vallást, és

¹¹ HUNTINGTON 2002. 260.

¹² GETIS-GETIS-FELLMANN 1994. 255.

¹³ ORBÁN, J. GY.: Keresztények elleni erőszak, Afganisztán fejezete, megjelenés alatt, METEM, Szeged-Pannonhalma.

¹⁴ BRAUDEL 2004. 54–55., továbbá Oroszország földrajzi-gazdasági leírását és részletes elemzését lásd RUDL 2010.

¹⁵ BRAUDEL 2004. 101.

ezen belül a Keleti Ortodoxot. A mai Oroszország és a Szovjetunió utódállamai területének egy részét térkép ábrájukon „szláv” kulturális területként említik.¹⁶ Ellentmondásos azonban ez az elnevezés és az ebből következő behatárolás, valamint térkép, ugyanis kihagyja az ún. „szláv területből” Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, az ex-Jugoszláv köztársaságokat stb., amelyek (ez utóbbiak egy része) nyilvánvalóan a szláv kultúrkörhöz tartoznak úgy történelmi, mint etnikai szempontból. A szláv területek déli határát az iszlám északi határaként húzza meg; vagyis Törökország északi határán és Kazahsztán középső területeit átszelve, a Kaszpi-tenger északi partjának magasságában. Ugyanakkor, a szerzők által ugyanezen műben bemutatott „fő világvallások” térkép szerint¹⁷ az iszlám messze északra benyúlik Kazahsztánon túli orosz területekre. Ez az ortodox–iszlám határ ugyanezen kötet 255. oldalán bemutatott szláv–iszlám határtól lényegileg tér el. (3. térkép)

Etnikai szempontokat alapul véve még aggasztóbb a szláv földrajzi kulturális terület déli határvonalának meghatározása. A volt Szovjetunió etnikai térképe alapján az Urál hegység déli vonulatai és a Japán szigetek északi részét összekötő képzeletbeli egyenestől északra döntő többségben szétszórott szibériai és keleti, török, valamint finnugor népek lakják, jelentős kisebbségben lévő szórvány orosz népességgel. Továbbá, a szerzők egyöntetűen kaukázusi és török népek lakta területekként tüntetik fel a volt unió felbomlásával született déli köztársaságokat (Örményországtól Tádzsikisztánig).¹⁸ Ellenben ezzel RUDL (2010) térképe több mint tíz millió orosz lakos

bevándorlását közli a fenti országokba (1989-ig), amit nyilvánvaló „elszlávosításként” értelmezhetünk.¹⁹ Ugyanakkor, BACON (1966) etnográfiai művében közölt térképén Közép-Ázsia 20. század derekán ismert etnikai csoportjait sokkal árnyaltabban mutatja be, a török és iráni népekkel, valamint a „szláv” lakosságon belül feltüntetve nem csak az oroszokat, hanem a területen élő ukránokat is.²⁰

Keletebbre haladva, a mongol-orosz határ mentén, orosz területeken mongol népek ékelődnek az oroszok lakta „szláv” területekbe.²¹ Konkrét kérdés itt például az „eloroszosított” Burjátöld hovatarozása kulturális földrajzi szempontból, ahol egyrészt a buddhizmus a burjátok fő vallása,²² másrészt, a keveredések ellenére jelentős a mongol lakosság száma.²³ A burjátok és az oroszok közötti vegyes házasságokkal egy sajátos kulturális fejlődésnek lehetünk tanúi a 21. század első évtizedeiben.²⁴

Épilógus

Elemzésünk, noha törekedtünk a teljességre, így számos részletkérdés tisztázására, befejezettnek mégse mondható; ellenkezőleg, további alapos és további részletekre kiterjeszthető kutatásnak a kezdeti lépéseit jelentheti.

BIBLIOGRÁFIA

- BACON, ELIZABETH E. (1966): *Central Asians under Russian Rule. A Study in Culture Change*. Ithaca (New York), Cornell University Press.
- BRAUDEL, FERNAND (2004): *Anyagkultúra, gazdaság, kapitalizmus. XV–XVIII. század*. A mindennapiéletstruktúrái: a lehetséges és a lehetetlen I. Budapest, Gutta Könyvkiadó.

¹⁶ GETIS–GETIS–FELLMANN 1994. 255.

¹⁷ GETIS–GETIS–FELLMANN 1994. 240–241.

¹⁸ GETIS–GETIS–FELLMANN 1994. 253.

¹⁹ RUDL 2010. 41.; továbbá: BACON 1966. 14–27., részletesen leírja a 20. század derekának adatait; nemcsak a szláv lakosok számát, hanem valamennyi közép-ázsiai etnikai csoportét (a kazahoktól az üzbégekig).

²⁰ BACON 1966. 18–19.

²¹ GETIS – GETIS – FELLMANN 1994. 253.

²² Oroszország fő buddhista központjaként is emlegetik Ulan-Udét, Burjátöld fővárosát, ami továbbra is az orosz kulturális fölényt sugallja.

²³ MOLNÁR 2010. 66–79.

²⁴ TRANSZ-SZIBÉRIA 2012.

- GETIS, ARTHUR – GETIS, JUDITH – FELLMANN D., JEROME (1994): *Introduction to Geography*. Dubuque, Wm. C. Brown Communications.
- MOLNÁR GÁBOR (2010) : Három könyv az 1960-as és 1970-es évek Mongóliájáról. Molnár Gábor beszélgetése Hegyi Margittal. *Belvedere Meridionale* 22. évf. 7–8. sz. 66–79
- HUNTINGTON, SAMUEL (1998): *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. Touchstone Books.
- ORBÁN, J.GY.: *Keresztények elleni erőszak, Afganisztán*, megjelenés alatt, METEM, Szeged-Pannonhalma.
- RAHNER, KARL – VORGLIMLER, HERBERT (1980): *Teológiai kishoztár*. Budapest, Szent István Társulat.
- RUDL, JÓZSEF (2010): *A Szovjetunió utódállamainak földrajza*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- TOYNBEE, ARNOLD (1972): *A Study of History, The One-Volumen Edition*. London, Oxford University Press and Thames and Hudson.
- SZÁNTÓ, KONRÁD (1983): *A Katolikus Egyház története*. I. kötet. Budapest, Ecclesia.

Netgráfia

- TRANSZ-SZIBÉRIA: A 160 éves láma és Lenin feje a buddhista oroszok központjában, 2012-08-23 in: <http://sziberia.postr.hu/a-160-eves-lama-es-lenin-feje-a-buddhista-oroszok-kozpontjaban>
Hozzáférés: 2013. december 18. 17:07.